

Література:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы : Конституция Кыргызской Республики : принята референдумом 27 июня 2010 г. – Бишкек. – Режим доступа : <http://www.mkk.gov.kg/index>

2. Билинская М. Н. Тенденции развития профессиональной подготовки государственных служащих в Украине / М. Н. Билинская // Международный диалог “Актуальное управленческое образование как ответ современным вызовам” : материалы встречи ректоров академий и институтов государственного управления и государственной службы стран ЕврАзЭС (Минск, 29 - 30 марта 2010 г.) / редкол. : А. Н. Морозевич и др. – Мн. : Акад. упр. при Президенте Республики Беларусь, 2010. – С. 113–125.

3. Указ Президента Кыргызской Республики “О Концепции модернизации государственной службы Кыргызской Республики” от 20 июня 2011 г. УП № 146. – Режим доступа : <http://www.mkk.gov.kg/index>

4. Иманбердиев Д. Ч. Подготовка кадров для системы государственной службы в Кыргызской Республике / Д. Ч. Иманбердиев // Держава та регіони, 2010. – С. 14–17.

Надійшла до редколегії 31.01.2012 р.

УДК 35:316.75

О. В. СУШИЙ

ГЛИБИННІ РЕГУЛЯТИВИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ВИМІР ІДЕНТИЧНОСТІ (РОСІЯ, БІЛОРУСЬ)

Досліджено особливості психосоціальної культури національно-державних утворень. Проаналізовано приклади “архетипних” досліджень ідентичності, здійснених російськими та білоруськими науковцями.

Ключові слова: архетип, архетипний підхід, державне управління, ідентичність, соціальна та соціетальна ідентичність, психосоціальна культура.

The question about the peculiarities of psychosocial culture of national-governmental education is highlighted in the article. The experience of “archetypical” researches of identity is analyzed by Russian and Belarusian scientists as an essential possibility to analyze the problem of the theory and history public administration and local self-administration.

Key words: archetype, archetypal approach, public administration, identity, social and societal identity, psychosocial culture.

У перехідні етапи розвитку складних соціальних систем змінюється не лише їх зовнішня, так би мовити, соціально-матеріальна сутність, але й внутрішній, ідеальний, психічний світ людей, їх поведінкові стереотипи, ціннісні орієнтації та

соціальні норми – змінюється тип людини, її психокультура [1, с. 18]. Неувага до останнього як при реформуванні політичних та економічних інституцій, так і відсутність достатніх передумов для індивідуального самопрояву та його суспільного визнання не лише гальмують інноваційний розвиток і міжнародну конкурентоздатність держави в нових глобальних умовах, але й здатні породжувати в суспільстві так звані “авторитарний рефлекс” (Р. Інглхарт) і як наслідок – глибоку невпевненість, зумовлену політичною, економічною та соціально-психологічною кризою. Особливої гостроти означене питання набуває у зв’язку з кризою самоідентифікації національно дезорієнтованих частин суспільств незалежних держав, що постали на теренах колишнього радянського союзу. Відомо, процес демократичного творення держави нерозривно пов’язаний з формуванням загальнонаціональної ідентичності. Більш того, шлях до європейської ідентичності, власне, проходить через усвідомлення своєї національної ідентичності.

В останні десятиріччя вивчення ідентичності увійшло до провідних напрямів сучасної науки про людину та суспільство. Це підтверджує питома вага наукових праць фахівців близького та дальнього зарубіжжя, присвячених різним аспектам багатогранного феномену ідентичності. Серед них виділяємо праці, присвячені вивченню різних аспектів психічного розвитку українського етносу, ментального контексту функціонування політичної системи, аналізу ідентичності як компонента самосвідомості особистості. Ці питання вивчають Е. Афонін, С. Брехаря, О. Гуцуляк, В. Дем’яненко, О. Донченко, І. Поліщук, Ю. Романенко та ін. Проблеми соціальної та культурної репрезентації ідентичності піднімаються в колективних монографіях “Соціокультурні ідентичності та практики” та “Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации”. Відзначимо, що перспективи архетипного напрямку (на який ми спираємось) в аналізі проблем теорії та історії державного управління та місцевого самоврядування обговорювалися в рамках першого (2010 р.) та другого (2011 р.) Міжнародних теоретико-методологічних семінарів “Архетипіка й державне управління” [11; 12].

Одразу звернемо увагу на існуючу розбіжність поглядів щодо ідентичності та її зв’язку із соціальними процесами. З одного боку, зазначається, що ідентичність як категорія соціального пізнання має досить хитке теоретичне обґрунтування, що пояснюється похідною від психоаналітичної традиції інтерпретації соціальних феноменів [10, с. 9]. З іншого – сучасні проблеми демократичного державотворення в умовах нової – постмодерної – соціальної реальності засвідчують їх нерозривний зв’язок з психологією людей, яка частіше, ніж це зазвичай вважають, міститься в основі соціального [2].

Складність вивчення особливостей психосоціальної культури національно-державних утворень у вимірі ідентичності полягає, по-перше, в тому, що складовими людської ідентичності є і історико-культурні, і політичні, і соціально-психологічні константи, тому розв’язання поставленого завдання потребує спочатку виявити глибини психосоціальної вкоріненості даного феномену. По-друге, ідентичність як ключовий елемент суб’єктивної дійсності, перебуває в діалектичному взаємозв’язку із суспільством та його інституціями, відповідно, вона не лише зазнає історичних змін, але й виступає, немов би віддзеркаленням психосоціальної культури

національно-державних утворень, тому постає питання щодо виявлення причинно-наслідкових залежностей психосоціокультурних змін та інституційних трансформацій.

Метою цієї статті є порівняльний аналіз напрямів сучасних досліджень ідентичності, які здійснюються в рамках архетипного підходу, що дозволяє розкрити глибинний досвід психосоціокультурної вкоріненості феномену ідентичності, а також визначити перспективи даного підходу в інтерпретації специфіки соціально-політичних перетворень.

Матеріалом для порівняльного аналізу обрано міждисциплінарні дослідження російських, білоруських та українських учених, що пояснюється інтересом автора до характеру процесу державотворення та особливостей протікання трансформаційних процесів в цих країнах.

Відтоді, як швейцарський учений К. Юнг у 1919 р. в праці “Інстинкт та несвідоме” увів у науковий обіг поняття психологічного архетипу, визначивши його “безособистим” або “безпосереднім колективним несвідомим” [14], осмислення цього феномену стало невід’ємною складовою соціогуманітарних досліджень. У своїх працях на роль психологічного чинника звертали увагу П. Бурдьє, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Г. Лебон, С. Московічі, Ортега-і-Гассет, Г. Тард, Е. Фромм та інші вчені.

Архетип – це прихований у колективному несвідомому культурний стереотип, “первообраз”, вроджена психологічна схема мислення, яка опосередковано впливає на діяльність соціальних суб’єктів. Ступінь і механізми впливу архетипу на людину різняться залежно від суспільно-історичних умов. Вихідним чином (або на початку соціального циклу), коли психологічне сприйняття людини орієнтоване на зовнішні форми речей (екстраверсія), архетипи є надперсональним чинником психосоціального розвитку. Водночас мірою усвідомлення людиною себе суб’єктом соціального розвитку архетипи безпосередньо “вплітаються” в структуру психічного буття людини і стають своєрідним “сполучним” матеріалом, який забезпечує її особистісну цілісність та услаєність розвитку. Своє змістове наповнення первообраз набуває, проникаючи у свідомість і наповнюючись усвідомленим досвідом реальної дійсності. Трансляторами та збудниками глибинних активів від давніх часів були міфи, казки, фольклор, різноманітні вірування, що концентрують високий символізм ідей та образів у зіставленні з їх історичними паралелями.

Отже, звернення до архетипних уявлень, образів, символів тощо дозволяє розкрити глибинну природу бажань, очікувань, прагнень і надій людей, які виникають у результаті спільної роботи свідомості та колективного несвідомого.

Дослідження російської ідентичності. На ґрунті ідей “аналітичної психології” К. Юнга, “культурно-історичної теорії” Л. Виготського, “символічного інтеракціонізму” Дж. Кулі, а також уявлень про культуру як ціннісно-символічну систему (ціннісний підхід) та духовну інтенцію життєдіяльності людей (діяльнісний підхід) російські культурологи розробили власну концепцію культурних архетипів [7, с. 389–420].

Зіставляючи наявні форми російської державності та культурного архетипу, дослідники звернули увагу на історичну тенденцію впливу державної влади на

формування нормативно-символічних уявлень і цінностей, які поступово перетворювались у стереотипи мислення й культурні установки соціальної поведінки, а з часом трансформувалися у структури російського культурного архетипу. Простежено, що російська державність у контексті взаємодії держави та індивіда спиралася на принцип етатизму; держави та суспільства – патерналізму; держави та природи – екстенсивізму держави та зовнішнього світу – месіанізму. Ці принципи стали домінуючими структурами російського культурного архетипу та в деякій мірі універсальними для всього євразійського суперетносу [7, с. 409].

Емпіричні дослідження та кількісні методи, за допомогою яких визначають константи багатогранного феномену ідентичності, віддзеркалюють її архетипні складові. Приклад цього – сучасний вимір російської ідентичності:

- узагальнений образ російського народу віддзеркалює міф народу про самих себе, підґрунтя якого – історично сформоване (фольклорне) сприйняття російського народу (росіяни – народ з високими духовними якостями, але з відчутним браком якостей ділових);

- ціннісно-сміслові ядро російського менталітету постає константою, досить незалежною від економічних і соціально-політичних перетворень, яку, як відзначають, не просто змінити за бажанням чи замовленням, але можна й потрібно використовувати через державно-політичний курс і політичну волю;

- традиції патерналізму досі залишаються домінуючими у свідомості більшості росіян (62 %), що пояснюється відсутністю можливості змінити неприйнятні умови життя;

- домінування зовнішнього локус-контролю – “людина – іграшка в руках долі” – більшою мірою є наслідком об’єктивних умов, які склалися в країні за роки реформ, ніж характерна риса російської ментальності;

- специфіка соціокультурної модернізації виразно проявляється в полярних позиціях “модерністів” та “традиціоналістів”, головна відмінність яких у ставленні до всевладдя держави та свободи особи: для більшості модерністів ідеальна модель – суспільство ідеальної свободи (66 %), для традиціоналістів – суспільство соціальної рівності (71 %);

- невизначеність загальногромадянської, державної ідентичності пояснюється її перехідним станом – між занепадаючою радянською ідентичністю та до кінця ще не сформованою російською національно-державною ідентичністю [13].

Зазначимо, що звернення до культурних архетипів зумовлене декількома причинами. По-перше, індивідуальна та колективна ідентичність тісно переплетені з усвідомленими та неусвідомленими ментальними структурами, які визначають і зв’язок індивіда із соціальними ролями, і його емоційне самовизначення щодо групи, “своїх” та “чужих”, і групові цінності, соціальні норми, поведінкові паттерни тощо [6, с. 304–305]. По-друге – вкоріненість ідентичності в національній культурі, яку не випадково називають душею народу, що несе життєдайні цінності. Національна культура утримує стійкі в часі взірці поведінки індивідів – специфічні відповіді на зміни зовнішнього середовища, які допомагають адаптуватися до них. Водночас, це – по-третє, сила культури проявляється в динаміці переходу відносно

стійких взірців поведінки в її представників у нові цінності, вірування, норми, символи [9, с. 69–71], які стають складниками не лише нової психосоціальної культури, але й формування нових інституційних форм.

Вивчаючи вплив національної культури на управління бізнесом у Росії, А. Наумов та І. Петровська виходять саме з динамічного характеру цієї взаємодії та відзначають таке:

– існує зв'язок між рівнем “стійкості взірця поведінки” (від рівня формальної поведінки чи поведінки на свідомому рівні до рівня сприйняття членами суспільства нової для них культури чи поведінки на несвідомому рівні) та ступенем динамізму та складності чинників впливу в напрямку зазначеної трансформації;

– зміни в поведінці можуть призвести до змін в культурі, й навпаки. У першому випадку кількість (зростання кількості взірців певної поведінки), немов би переходить у якість (формується новий архетип), а у другому – якість (привнесена нова цінність або вірування) отримує кількісне підкріплення (реалізується все більшим числом людей в своїй формальній поведінці [Там же, с. 71–72].

Аналіз сучасного стану російської культури за п'ятьма шкалами (згідно з моделлю голландського вченого Г. Хофстїда) дозволив дослідникам виявити такі тенденції [Там же, с. 77–84]:

– індивідуалізм – колективізм: пріоритет індивідуальних або групових цінностей. Цей показник віддзеркалює існуюче суперечливе, двояке розуміння росіянами станів “Я” та “Ми”, які не вписуються в чисто західний чи східний варіанти;

– мужність – жіночність: схильність незалежно від гендерної приналежності до “чоловічої” (“життя для роботи”) або “жіночої” (“робота для життя”) моделі поведінки. Зокрема, відмінність між вказаними взірцями поведінки характеризує відхилення від деяких сталонних установок, прийнятих у суспільстві для того чи іншого типів поведінки; водночас, чіткий розподіл гендерних ролей більш властивий чоловічим культурам, ніж жіночим. Перше опитування (1996 р.) показало зростання “чоловічості” в російській культурі, викликане, як приклад, наданням громадянам в 1990-х рр. певної свободи в підприємницькій діяльності; наступне опитування (2006 р.) показало відкочування у бік підвищення рівня “жіночності” російської культури, викликане як приклад посиленням ролі держави в економічних та соціальних процесах, зниженням стану громадянськості суспільства;

– уникнення невизначеності (висока/низька): ставлення до невідомості та невизначеності майбутнього, яке проявляється у потребі в передбачуваності, в формальних та неформальних правилах і нормах. Зокрема, в культурах з сильним уникненням невизначеності потреба у правилах носить емоційний характер; при слабкому уникненні невизначеності правила встановлюються лише за необхідністю, й загалом вони шануються більше. Для Росії властива двояка ситуація, коли формальні правила визначаються як необхідний атрибут організаційного життя, але при цьому не співпадають з неписаними нормами поведінки, й внесення нової формальної поведінки випереджає “тектонічні” зсуви в самій культурі.

– дистанція влади (висока/низька): ставлення до нерівності, яка існує в розподілі влади в соціальних структурах (сім'я, організація, суспільство), схильність

підкорятися владі та шанувати її. “Російській” моделі притаманне двоякий характер участі в управлінні, який визначається формулою: “бажаю брати участь, але не брати на себе відповідальність”;

– довготерміновість – короткотерміновість орієнтації: стан патерналізму, який стає ключовою підвалиною влади в умовах, коли люди не в змозі подолати падіння рівня та якості життя. У Росії історична форма патерналізму проявлялася у вотчинному правлінні, в сучасних умовах проявляється в поведінці “містечкових” адміністраторів, які керують на ввірених їм об’єктах, немов своїм “двором”.

Підсумовуючи, дослідники констатують суперечливість і двоякість російського характеру або російського архетипу, висловлюючи припущення щодо високого рівня маргінальності культури в цілому, а також її “прикордонне” положення на мапі основних світових культур. Визначається опосередкований зв’язок між аспектами національної культури та організаційної культури, що пояснюється високою динамічністю культури сучасного російського суспільства [9, с. 86].

Дослідження білоруської ідентичності. Представники соціогуманітарної спільноти сучасної Білорусі щодо питання про загальну національну ідентичність відзначають наступні тенденції [3; 8]:

– білоруси більшою мірою відчують свою приналежність до держави, а не до нації: пояснення цього – діюча офіційна ідеологія, яка слугує інструментом для розбудови держави, але не формування національної ідентичності;

– суперечливим виявляється питання щодо сутності “білоруськості”, розуміння, що є Білорусь: широкою публікою Білорусь сприймається більше як Лукашенко або додаток Росії, тобто вона асоціюється з конкретним політичним режимом, ніж з самою країною.

“Невизначеність” білоруської національної ідентичності зумовило необхідність виявлення актуальних і природних засад національної ідентичності, що співвідносяться з досвідом білоруського народу. Це спонукало звернутися до дослідження білоруського архетипу, яке було здійснено представниками Інституту державних ідеологій (INSTID) Республіки Білорусь. Перелічимо основні висновки дослідження білоруських науковців, що надають приклади образів, якостей, цінностей, з якими пов’язують себе білоруси як нація, сприймають як спільні та характерні для себе й співвітчизників, а також, зважають дослідники, можуть визначати характер перебігу державно-політичних процесів [4; 8]:

– білоруський архетип по своїй сутності – матриархальний. Пов’язані з матриархальністю якості – рівність, спокійність, прагнення до збереження, консервативність, мир та гармонія. Білоруському архетипу не властиві такі патріархальні якості, як агресивність, прагнення до ризику, конфліктність та підвищена емоційність;

– архетипний образ – володарка маєтку чи шановна мати родини: зріла, спокійна жінка, яка керує власним господарством. Головні атрибути цього типу – це працелюбність, практичність, бережливість, гостинність і розсудливість;

– розуміння архетипових потягів нації, на думку команди INSTID, може стати підґрунтям внутрішньої політики, вдалого економічного та соціального розвитку.

Гармонійний, мирний та неконфліктний архетип дозволяє говорити про те, що у зовнішній політиці варто дотримуватися нейтралітету та прагнути до встановлення врівноважених відносин з сусідами Білорусі, в яких жодна зі сторін не буде явно домінувати;

– національному архетипу не можна відповідати штучно та формально. Політичний лідер, політик насамперед повинен сам сприйняти сутність, стиль мислення та цінності нації, бути переконаним у них та зробити їх своєю ідеологією. Така ідеологія зможе об'єднати націю не лише відносно рішення практичних проблем, але й означити загальну світлу ідею для всіх її релігійних конфесій. Уміння згуртувати націю як на духовному, так і на матеріальному рівні – одне з ключових завдань для політика. Тільки тоді він буде природнім чином оволодівати серцями та розумом виборців та стане справжнім лідером нації.

Як попередні висновки маємо висловити окремі зауваження, які визначатимуть перспективи подальших досліджень.

Погоджуючись загалом з логікою викладених російськими науковцями положень, маємо звернути увагу на те, що у своїх дослідженнях вони виходять з визнання сталості та незмінності архетипів, що бере свій початок від юнгіанської традиції. Тому вірний за своєю суттю висновок, що культурний архетип може розглядатися як інформація, яка має соціально-управлінську цінність, не набуває свого розгортання в бік майбутнього. Наприклад, дані соціологічних досліджень ідентичності дозволяють прояснити певну специфіку управлінських відносин у сучасному суспільстві, проте фактично залишається нерозв'язаним і суперечливим питання щодо співвідношення архетипних уявлень, які важко піддаються змінам, та історичного суб'єкта, який змінюється та виступає носієм як культурного генотипу, так й духу часу. У дослідженнях А. Наумова й І. Петровської більш рельєфно проводиться лінія причинно-наслідкових зв'язків процесів трансформації культури та поведінки, їх закріплення в нових формах (нових архетипах або моделях поведінки).

Білоруські науковці, визначаючи стійкі глибинні риси архетипу “білоруськості”, залишають відкритим питання про вплив стрімких сучасних суспільно-історичних процесів на архетипні схильності нації. Як наслідок, залишається без відповіді питання щодо формопроявів гармонійного, миролюбного, неконфліктного архетипу в умовах теперішнього кризового стану Білорусі – політичної, фінансово-економічної та соціальної сфер. Чи готові білоруси дати відповідь на зовнішні виклики (ізоляція Западу та тиск Кремля) та зберегти незалежність білоруської держави? Чи є приклад мовчазних акцій протесту, які відбувались нещодавно в Білорусі проявом архетипних якостей білорусів? Нарешті, наданий білоруськими науковцями, образ політика – це майже месія, але його одноособове ідеологічне та духовне всевладдя може не лише стати для Білорусі черговим досвідом авторитарного правління, але й виправдовувати теперішній політико-управлінський лад в країні.

У наступних роботах буде зроблено спробу дати відповіді на окреслені зауваження у фокусі дослідження символічного виміру української ідентичності на ґрунті доробку української школи архетипіки.

Література:

1. *Афонин Э. А.* Великая коэволюция: глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ / Э. А. Афонин, А. М. Бандурка, А. Ю. Мартынов. – К. : Парламентское изд-во, 2003. – 384 с.
2. *Афонін Е. А.* Психокультура України: “помаранчевий перехід” / Е. А. Афонін, О. А. Донченко, В. О. Антоненко // Соціальна психологія. – 2006. – № 4. – С. 77–93. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=60&c=1281>.
3. Белорусский архетип: Директор INSTID презентует в Минске результаты исследования. – Режим доступу : <http://instid.org/?p=114> (10.09.2011).
4. *Гранд А.* Президент для белорусской хозяйки: Кампания кандидатов в президенты Беларуси сквозь призму национального архетипа / А. Гранд, Н. Лещенко // Частный корреспондент. – 16 ноября 2010 г. – Режим доступу : http://www.chaskor.ru/article/prezident_dlya_belorusskoj_hozyajki_21036.
5. Ідентичність у сучасному соціумі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Донецьк, 14-15 листопада 2006 р. / Донецький національний ун-т ; Ін-т філософії ім. Г. Сковороди ; Донецька ОДА / О. Б. Ступін (голова ред. кол.). – Донецьк : ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2006. – 402 с.
6. *Крупкин П.* Эволюционная теория архетипов Юнга: архетипические моменты в структуре коллективной идентичности / П. Крупкин // Публичное управление : теория и практика : сб. науч. раб. Ассоциации докторов наук государственного управления. – Х. : ДокНаукДержУпр, 2010. – № 3-4. – С. 303–311.
7. Культурология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений : изд. третье. – Ростов н/Д : Феникс, 2002. – 608 с.
8. *Лещенко Н.* Белорусам нужна нация / Н. Лещенко // Полит.ру. – Режим доступу : <http://polit.ru/article/2010/12/17/belarus>.
9. *Наумов А. И.* Динамика влияния национальной культуры на управление бизнесом в России за период 1996 – 2006 гг. / А. И. Наумов, И. А. Петровская // Eurasian Review. – 2010. – Vol. 3. – P. 67–88. – Режим доступу : <http://www.evtazia.or.kr/review/04NaumovandPetrovskaia.pdf>.
10. Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации / под ред. Л. Дробижевой, Е. Головахи. – К. : Ін-т соціології НАН України ; Ін-т соціології РАН, 2007. – 279 с.
11. Публічне управління : теорія та практика : зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з державного управління. – Х. : ДокНаукДержУпр, 2010. – № 3-4. – 432 с.
12. Публічне управління : теорія та практика : зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з державного управління : Спеціальний випуск. – Х. : ДокНаукДержУпр, 2011. – 354 с.
13. Российская идентичность. Аналитический доклад. – М., 2007. – Режим доступу : http://www.isras.ru/files/File/Doklad/Doclad_Rus_Identity.pdf.
14. *Юнг К. Г.* Инстинкт и бессознательное / К. Г. Юнг. – Режим доступу : <http://www.jungland.ru/Library/Instinct.htm#epl>.

Надійшла до редколегії 01.12.2011 р.